

Foredrag i Oslo Militære Samfund mandag 5. februar 2007

Ved

**Øverste Ingvar Klang,
Øversteløytnant Sven-Åke Modin og major Carl Henrik Dyegård**

Øverste Ingvar Klang

Øversteløytnant Sven-Åke Modin

Major Carl Henrik Dyegård

Foto: Stig Morten Karlsen, Oslo Militære Samfund

BEREDSKAPSPERIODEN UR ETT VÄRMLÄNSKT PERSPEKTIV

Forman, mina damer och herrar!

Först vill jag börja med att tacka för den omtänksamma inbjudan som ger oss möjlighet att kasta ytterligare ljus över en svår period i våra länders historia. En period som för vårt grannland Norge var synnerligen besvärande, med mer än 5 års ockupation, men som också var besvärande för vårt land. Lyckligtvis utan ockupation.

Först vill jag börja med att presentera oss. Jag börjar med Sven-Åke Modin som är överstelöjtnant och tidigare var stridgruppchef i västra Värmland och jägarbataljonschef.

Sven-Åke är idag konstnär och militärhistoriker med speciell inriktning på beredskapsperioden. Sven-Åke kommer att belysa ämnet "Sveriges agerande i Värmland under beredskapsperioden" och särskilt de tyska anfallsplanerna mot Sverige och Sveriges planerade agerande 1945 om tyska trupper i Norge ville fortsätta att göra motstånd.

Därefter kommer Carl-Henrik Dyegård som är major och tidigare var underrättelsechef vid Wermlandsbrigaden i Karlstad. Carl-Henrik är i dag starkt engagerad i det blivande Infanteribrigadmuseet i Karlstad och i Värmlands Regementes kamratförening. I kamratföreningens regi arrangerar han resor till militärhistoriskt intressanta platser. Förra året besöktes Narva och i år står Fredrikstens fästning på programmet. Carl-Henrik kommer idag att belysa ämnet "Allierad och tysk underrättelsetjänst mot Sverige och svensk underrättelsetjänst och kurirverksamhet".

Så slutligen till mig själv. Jag heter Ingvar Klang och är överste. Tidigare var jag brigadchef för Wermlandsbrigaden i Karlstad. Jag har i dag ett litet företag som i konsultverksamhet sysslar med att öka effektiviteten i företag och organisationer genom utveckling av ledningsgrupper och chefer. Även jag har ett starkt militärhistoriskt intresse. Jag kommer idag att inleda och avsluta föredraget med en ram kring dagens ämne, "Beredskapsperioden ur ett Värmländskt perspektiv".

Inledning

Det vi kallar beredskapsperioden omfattar tiden 3 september 1939 till 9 maj 1945. Men ur ett Värmländskt perspektiv kan beredskapsperioden anses börja den 9 april 1940.

Bakgrunden var att vi i Sverige under 1930-talet planerat för två krigsfall, nämligen

- (1) Anfall från Sovjetunionen
- (2) Anfall från Tyskland

I det första fallet räknade man med att den ryska stöten skulle riktas via Finland och i det andra fallet planerades för två alternativ, antingen ett direkt tyskt anfall eller ett anfall först efter en tysk ockupation av Danmark.

När det finsk-ryska vinterkriget bröt ut föreföll det som om en svensk konflikt med Sovjetunionen var nära förestående.

Vinterkriget ställde dessutom Sverige inför ett nytt hot som man inte räknat med, en västmaktslandstigning i Nordnorge i syfte att bistå Finland och skära av malmtransporterna till Tyskland. I Sverige var vi övertygade om att en allierad landstigning skulle utlösa omedelbara tyska militäraktioner mot Skandinavien. Däremot höll vi det för mindre sannolikt att tyskarna skulle anfälla först eftersom ett neutralt Skandinavien borde vara till fördel för Tyskland, åtminstone så länge som malmtillförseln från Sverige kunde pågå i huvudsak ostört.

Under vinterkriget hade Sverige i stort sett koncentrerat alla sina trupper till övre Norrland för att kunna möta ett eventuellt ryskt angrepp. Vissa trupper hade också grupperats i Skåne och söder om Göteborg för att möta ett eventuellt tyskt angrepp. Övriga delar av landet saknade försvar i vedertagen mening. När vinterkriget tog slut den 13 mars 1940 började vi att åter sätta krigsmakten på fredsfoot.

Det visade sig dock att vi förbiset väsentliga faktorer. Opinionsen i väst krävde ett energiskt ingripande i Skandinavien. Den 28 mars 1940 sammanträdde de allierades högsta krigsråd och beslöt att den 5 april lägga ut minor på norskt vatten. Den allierade

minutläggningsoperationen genomfördes den 8 april. Dagen därpå startade operation "Weserübung".

Den 9 april var den svenska armén under demobilisering och hempermittering. En del förband fanns fortfarande i tjänst. Demobiliseringen avbröts delvis den 9 men kom inte att i sin helhet avbrytas förrän den 13 då nyss hempermitterade förband kallades in på nytt och nya förband började uppsättas.

Därmed kunde hot tidigt mötas i Narviks-, Trondheims- och Göteborgsriktningen. Men den Värmländska gränsen mot Norge stod helt oförsvarad och förband saknades. Endast tull och lokal polis stod till förfogande.

Till Hån vid Töcksfors anlände den 13-14 april det första militära förbandet, Nordanskogs kompani och den 14 april ett pansarbilskompani till Åmotsfors och Charlottenberg (**Bild 2**).

Till gränsområdet började från och med den 16 april nyuppsatta förband att tillföras. Förbanden utgjordes av Värmlands infanteriregemente, Dalregementet och Hälsinge infanteriregemente från Gävle samt Västernorrlands infanteriregemente från Sollefteå. Värmlands och Hälsinge regementes infanteriförband var dåligt utbildade, saknade förbandsträning och var dåligt utrustade (**Bild 3**). Skarp ammunition saknades under de första 4-6 veckorna. Regimenterna från Dalarna och Västernorrland hade deltagit beredskapstjänstgöring i Övre Norrland under vinterkriget och hade en bättre status. Förbanden var i allt väsentligt grupperade i gränsområdet i slutet av april.

Först den 23 april meddelade Överbefälhavaren att befästningsförbudet i den neutrala zonen mellan Sverige och Norge satts ur kraft.

I Värmland strävade man efter att uppta försvaret i anslutning till vissa viktigare vägknutpunkter och med en försvarsställning vid Charlottenberg. Avsaknaden av befästningar och den ringa tillgången på trupp medförde att man förberedde en fördröjande strid mot en bakre försvarslinje strax väster om Karlstad.

Beredskapsperioden började allt annat än väl för de svenska förbanden. Så nog var det tur att tyskarna inte trängde på direkt för då hade det säkert slutat på ett annorlunda sätt.

Beredskapstiden – uppbyggnad av det svenska försvaret och krigsplanläggning

Svensk krigsorganisation 1939 – 1941

1936 års försvarsbeslut innebar förändringar i arméns ledningsorganisation samt antalet krigsorganiserade fördelningar (divisioner). Utbildningstiden var 175 dagar men omfattade bara hälften av alla värnpliktiga (kategoriklyvning).

Värmlands regemente skulle reduceras till en fältjägarkår om en bataljon. 1940 fanns det endast en utbildad bataljon samt en kader av mer eller mindre väl utbildade soldater vid regementet. Bilar skulle rekvireras först vid mobilisering.

April 1940

Den 9 april fick befälhavaren för Värmlands försvarsområde order att vara **beredd** att spärra vägarna över gränsen. Det fanns då ingen militär trupp att tillgå utan man fick med

hjälp av polis och tull spärra alla gränsövergångar. Samma dag anbefalldes mobilisering av bland annat Värmlands regemente. Första organisationsdag var den 12 april. Mobiliseringstiden var tre dagar.

Landstormsförband omgrupperades från västkusten till Värmland och Dalsland. Landskapets egen landstorm kallades också in. Landstormen var lokalt rekryterad och organiserad i olika landstormsföreningar och kunde därför organiseras snabbare. Dessa förbands värnpliktiga var 40 år och äldre och var grundutbildade under tjugotalet. Därutöver hade de tre dagars frivillig utbildning. Befälet, civila tjänstemän eller lantbrukare, hade en veckas utbildning utöver dessa tre dagar. Man hade enbart uniform (m/10) med trekantig hatt och ett gevär m/96 (samma som fältförbanden) med patrongördel samt fem patroner per man. Förbandsutbildning saknades helt. Inga befästningsarbeten var utförda vilket förhindrats av bestämmelserna om den neutrala zonen.

Först den 9 april bemannades Värmlands Försvarsområdes stab. Det först organiserade kompaniet under befäl av löjtnanten Nordanskog kördes den 13 april i bussar och på lastbilar till Töcksfors. Där avlöste det landstormen som sedan fick hjälpa polis och tull att avväpna och registrera delar av norska divisionen Eriksen vars personal efter hand transporterades med tåg till Filipstad.

Värmlands regementes I. Bataljon transporterades den 15 april på järnväg till Charlottenberg, II. Bataljonen via Åmotsfors till Koppom för att därifrån fotmarschera till Skillingmark.

III. Bataljonen urlastades i Årjäng varefter man marscherade till Töcksfors. Regementsstaben grupperades i Karlanda. Vid varje bataljon fanns en kulsprutepluton med 4 – 6 kulsprutor modell 1924 eller -36. Regimentet hade nu också ett antal rekvirerade lastbilar för materieltransporter.

Kort därefter anlände delar av II. Fördelningen från Norrbotten och regementet underställdes denna. Fördelningsstaben installerades i Arvika (Ingesunds folkhögskola). En bataljon ur I 14 (Gävle) grupperades i Charlottenberg. I 13 (Falun) grupperades i Röjdåfors och I 21 (Sollefteå) som fördelningsreserv i Borgvik, Grums och Värmskog. Den nordligaste delen av Värmland (Medskogen och Höljes) försvarades av III. Kavalleribataljonen. Fältbefästningar (stridsvärn med visst splitterskydd och förbindelsevärn) grävdes med de handverktyg som stod till förfogande eller köptes in på plats. När förbanden ur II. Fördelningen anlönt omgrupperades Värmlands regemente så att I. Bataljonen utom 3. kompaniet grupperades i och söder om Skillingmark, II. Bataljonen vid Ivarsbym, Grävbacka och Osebron och III. Bataljonen utom 9. och 10. kompanierna vid Sundsbym och Töcksfors. Regementsstaben jämte två kompanier (regementsreserv) var kvar i Karlanda. En division artilleri grupperades så att de viktigaste vägriktningarna kunde tas under eld från ett eller flera batterier. Regementschefen tog även befälet över de längst fram grupperade bevakningsförbanden. Broarna i området inreddes till sprängning.

Flera gånger kom kodordet "Giv Akt" vilket innebar högsta beredskap. Under några sådana sprängdes ett antal mindre broar. Senare använde man de yrkeskunniga som fanns i förbanden för att gjuta betongvärn och utföra omfattande sprängningsarbeten. Efter hand blev tjänsten organiserad så att halva tiden ägnades åt utbildning, anfall i anslutning till befästningarna samt halva tiden åt förstärkning av dessa. Skarp ammunition kom i maj.

Den 1 juli avlöstes II. Fördelningen av den IV vars stab dessförinnan varit grupperad i Torsby. Värmlands regemente fick då nya "grannar" både i norr och söder samtidigt som fler landstormsförband avlöste linjeförbanden längst fram vilket innebar att anfall kunde

utföras med samlad bataljon. En fördelningsövning genomfördes under sensommaren. Under senhösten 1940 hempermitterades framför allt linjeförbanden vilka då gick i fältdepå. Man hyrde lämpliga lokaler främst i Värmland men också i närheten av sin egen garnisonsort där man lade upp krigsmaterielen. Delar av förbanden beordrades kvar, eller ersattes av rekrytförband, för bevakning och vård. Trasig materiel togs hem till fredsdepåerna varefter den transporterades tillbaka till fältdepåerna. Här blev det ofta en kamp mellan fältförbandens chefer och förvaltningen, alla ville ju ha sin materiel först. Vid hempermitteringen i september fick soldaterna permissionssedlar med föreskrifter hur de skulle bete sig om det kom brådskande radioinkallelse.

Marskrisen 1941

Efter brittiska raider och befarade landstigningsförsök på norska västkusten, ville Tyskland utöka järnvägstransporterna av permittenter och materiel mellan Norge och Tyskland via Sverige, vilket man avtalat om hösten 1940. Svenska kontrollorgan upptäckte att fler soldater transporterades till Norge än därifrån. Man hade inom Försvarsstaben då också klart för sig att det pågick förberedelser i Tyskland för ett anfall mot Sovjetunionen. I Norge ersattes/avlöstes de rörliga divisionerna med fast kustförsvaret vilket ökade anfallsförbandens styrka. I Sverige befarade man att detta kunde vara ett försök att senare invadera Sverige som därför genomförde omfattande inkallelser. För att inte oroa Tyskland kallades det inte mobilisering utan man angav utbildning som skäl.

IX. Fördelningsstaben inkallades och samordnade gränsbevakningen i Värmland samtidigt som man övade rörlig strid längre in i landskapet. Den nyorganiserade II. Armékårstaben under general Rappes befäl var mer offensiv och studerade anfall in i Norge för att vid en eventuell allierad landstigning kunna stötta denna. Anfallsmålen låg vid Glomma. Under tiden 9 – 17 september genomfördes en större fördelningsövning, den näst största någonsin, med syfte att klara rörlig strid över stor yta med större förband men också för att testa anfallsplaneringen. Ingenjörförband tillsammans med civila företag genomförde betongarbeten vid skansar och viktigare motståndsområden. Man byggde även vägspärrar och stridsvagnshinder i betong.

ÖB och regeringen avrådde en insats i Norge. Det tyska hotet blåste över och förhandlingarna gick i lås. När huvuddelen av förbanden gick i fältdepå fortsatte befästningsarbetena. De leddes nu av en särskild fortifikationsgrupp från kårstaben och utfördes av civil arbetskraft. Man upprättade även långsiktsplan för avlösning av beredskapsförbanden. Dessutom genomfördes kompletteringsutbildning med de värnpliktiga som tidigare inte utbildats. Krigsorganisationen växte och blev bättre utbildad. Problemet var bara att yrkesbefälet inte räckte till för alla uppgifter utan reserv och värnpliktigt befäl fick tas i anspråk trots att dessa inte var utbildade för trupputbildning. Många chefer fick därför tjänstgöra vid flera olika förband så att utbildningen kunde klaras på ett bra sätt.

Operation Barbarossa och Midsommarkrisen 1941

Inför det tyska anfallet mot Sovjetunionen i juli 1941 begärde man i juni att få transportera 163. Infanteridivisionen (Engelbrecht) på svensk järnväg från Charlottenberg till Haparanda. Eftersom man kunde befara en tysk kupp förstärktes åter beredskapen vid Värmlandsgränsen. Man kallade även in 15 000 man extra som skulle bevaka transporterna genom Sverige. I Värmland fanns cirka 150 000 man inkallade och flera större övningar genomfördes. Även under denna tid övade man rörlig strid med stora fältförband tillförda från andra militärområden, men också med fältförband vid gränsen

som nu kunde avlösas av lokalförsvarsförband och gränsbevakningsförband vilka genomgått efterutbildning.

Dessa transporter liksom permittenttransporterna tog hårt på de svenska soldaternas moral och disciplin. Man såg det som meningslöst att offra tid och pengar att ligga vid gränsen när tyskarna ändå fick som de ville. Problemet var känt av regeringen men man lyckades dåligt i den moraliska uppbackningen.

Division Engelbrechts 14 712 soldater transporterades på 106 tåg under tiden 25 juni – 12 juli via Charlottenberg till Haparanda.

Sverige i motti 1941 – 42 och februarikrisen 1942

1942 var Sverige inneslutet av Tyskland och tyska förband (**Bild 4**). Allt var under ransonering och vinterkylan var sträng, minus 20 – 30 grader flera månader i sträck. Tysk kol fick ersättas med ved. Under vintermånaderna 1942 fruktade man åter ett tyskt anfall in i Sverige sedan fortsatta diskussioner om genomtransporter strandat. De tyska trupperna utanför Moskva retirerade under ryska motanfall. Detta kunde innebära att Tyskland ville förstärka denna front med divisioner från Norge, vilka då behövde transporteras genom Sverige.

Nya inkallelser genomfördes (**Bild 5**). Nu hade man sammanfört trupperna i Värmland och Dalarna till 1. Armékåren under befäl av generalmajor Rappe. I denna kår ingick 28 fältbataljoner och 8 artilleridivisioner, en ökning med mer än 20 fältbataljoner fördelade på tre fördelningar och några fristående regementen. I varje Fördelning ingick två eller tre infanteriregementen om vardera tre bataljoner. Täcktrupperna utgjordes av 10 bataljoner, tre divisioner samt ett stort antal gränsbevakningsförband. När oron lagt sig började armékårstaben en noggrann rekognosering av gränstrakterna varvid nya befästningar tillkom medan andra övergavs. Pansarvärnet förstärktes så att det vid varje regemente fanns ett pansarvärnskompani. Övningsverksamheten inriktades alltmer mot anfallsstrid i högre förband.

Man planerade åter för ett anfall in i Norge (**Bild 6**). Planerna prövades genom att låta Klarälven bli Glomma. Samtidigt fick man ett begrepp om gränsförsvarets svagheter främst i rygg och flanker (**Bild 7**).

I slutet av februari avrådde åter ÖB general Thörnell från ett sådant anfall, vilket var den mer offensivt lagde general Rappes förslag. Några planer på ett tyskt anfall mot Sverige vid denna tidpunkt har man inte funnit i arkiven.

1942 års försvarsbeslut och beredskapen hösten 1942

Det nya försvarsbeslutet innebar för Värmlands regementes del att regementet blev ett modernt cykelinfanteriregemente. Den planerade nedläggningen var inte längre aktuell. Det innebar dessutom en utökad befälsrekrytering varvid man använde reservofficerare för att förstärka den fast anställda befälskadern. Detta fick dock inte full effekt förrän efter kriget.

A 9 i Kristinehamn uppsattes och armén fick fler pansarregementen. En ny militärområdesindelning genomfördes. Värmlands försvarsområde döptes om till Karlstad försvarsområde (Fo 52). Tidigare hade verksamheten letts från Skövde.

Hösten 1942 inkallades en ny täcktruppomgång sedan de tyska förbanden åter haft framgångar i Ryssland (**Bild 8**). Närmast gränsen låg gränsförsvarsförbanden och bakom

dessa i en stark försvarsställning linjeförbanden. Nu ingick täcktrupperna i de gränsnära linjeförbanden och befälslinjerna var klarare och effektivare. I Töcksforsriktingen fanns I 38 (ett dubbleringsregemente från I 8 i Uppsala) som tagit över I 21:s uppgifter. Norr därom fanns I 2 med en bataljon ur vardera I 1, I 2, I 3 och I 4 samt en division artilleri från A 1. Som reserv längre bak stod en kavalleribataljon med två motoriserade och en beriden skvadron. Värnförbanden var utrustade med tunga kulsprutor och enstaka pansarvärnskanoner.

1943, omsvängningen och midsommarkrisen

Det började nu stå klart att Tyskland inte skulle vinna kriget. Samtidigt var det svenska försvaret avsevärt starkare och bättre utbildat i alla avseenden än 1940. Regeringen sade upp transiteringsavtalet strax före midsommaren. Inför detta befarade man att Tyskland skulle angripa Sverige för att tilltvinga sig rörelsefrihet i hela Skandinavien. Man brukar tala om midsommarkrisen men denna var mer av politisk art. ÖB begärde och fick gehör för omfattande beredskapshöjningar vilka doldes bakom begreppet ”kontroll av det nya inkallelsesystemet”. Åter var det ett hot om tyskt anfall in i Värmland och Dalarna mot Stockholm och Mälardalen (**Bild 9**). Tyskarna hade också upprättat en 20 km bred spärrzon intill gränsen och omgrupperat stora truppstyrkor. Detta tillsammans med de inledda förhandlingarna om uppsägning av transiteringsavtalet föranledde den största beredskapshöjningen sedan 9 april. 400 000 man inkallades varav 250 000 till Värmland.

Tyska anfallsplaner mot Sverige fanns nu, sedan det tyska överkommandot i Norge beordrats att stabsmässigt ta fram och studera olika alternativ för anfall in i Sverige, Operation Polarfuchs. Den tyska anfallsplanen fanns i två olika utföranden. Ett upprättat av generallöjtnant Bamler, stabschef hos ÖB Norge (W B N) som egentligen var ett internt arbetsutkast och saknade Hitlers välsignelse. Ett annat var anbefallt från OKW i Berlin, ”Operationsstudie Sverige”, och upprättades av den nytillsatte chefen för 25. Pansardivisionen, generallöjtnanten Adolf von Schell.

ÖB beräknade att Tyskland skulle kunna sätta in cirka 20 nyutbildade divisioner mot Sverige från Norge liksom från norra Finland och Danmark, där undantagstillstånd proklamerats.

Men i Norge hade den omtalade 25. Pansardivisionen fortfarande bara enstaka stridsvagnar av fransk och tjeckisk modell utöver ett fåtal Panzer III. Personalstyrkan var visserligen ca 20 000 man vilket var ovanligt mycket för en pansardivision.

För Värmlands del innebar den tyska anfallsplanen (**Bild 10**) att man med mindre delar skulle binda det svenska gränsförsvaret i fronten och därefter i norr kringgå de tre befästningslinjerna med motoriserade divisioner och snabbt framrycka mot Mälardalen. Delar skulle anfalla befästningslinjerna norrifrån och rulla upp dem för att därmed hindra att svenska reserver drogs ur för att anfalla de delar som via Filipstad och Ludvika framryckte mot Mälardalen. von Schell bedömde att de svenska förbanden inte skulle kunna hejda anfallet eftersom man saknade krigserfarenhet och den hårdhet som krävdes för att motstå eller uthärda våldshandlingar. Inte heller trodde han att de svenska cheferna skulle hinna med i ett snabbt stridstempo, de var för dåligt förberedda och övade.

Inom den svenska försvarsstaben föreslog man att samtliga fördelningsstaber skulle mobiliseras så att en rörlig krigsföring underlättades. Regeringen gick till stor del med på dessa önskemål. I mars inkallades till Värmland XII. och XIV. Fördelningarna samt det fristående I 12 utöver IV. Fördelningen som redan fanns i området.

Av Värmlands regemente var staben, I. och II bataljonerna inkallade samt delar av de nu organiserade luftvärns- och infanteri- och pansarvärnskanonkompanierna inkallade.

På svensk sida (**Bild 11**) fortsatte man att bearbeta den tidigare anfallsplanen in i Norge i händelse av allierad landstigning i Norge.

Även nu genomfördes stora fälttjänstövningar för att samöva förband och staber. Förbanden avsågs kunna anfälla in i Norge men även att kunna genomföra fördröjningsstrid och anfall på djupet av Värmland. Här sattes också delar av den strategiska reserven i Närke – Västergötland i övningarna som var de största som både då och senare genomförts i Sverige. Nu var vi beredda även med cheferna och hade bra utrustning även om vi saknade moderna stridsvagnar i tillräcklig omfattning, men så var ju fallet även på tysk sida. Svensk trupp hade nu övat för snabba omkastningar och långa marscher.

Arméns beredskap 1943 – 1945

Efter att krisen ebbade ut under sensommaren och den tidiga hösten 1943 hempermitterades förbanden och avlöstes av "vinteromgången" som var avsevärt mindre än sommaromgångarna. I vinteromgången ingick regementets III. Bataljon samt de sedvanliga gränsförsvarfsförbanden vilka nu sammanförts till cykelskytte- och gränsförsvarfsbataljoner och under direkt ledning av Försvarsområdesbefälhavaren. Beredskapen var välorganiserad och planerad på så sätt att olika omgångar avlöste varandra med en grunddel och en förstärkningsdel. Man utnyttjade de nyutbildade värnpliktiga så att dessa direkt ovanpå sin första tjänstgöring ingick i någon beredskapsomgång på tre månader.

Under våren 1944 höjdes beredskapen åter med anledning av den väntade invasionen i Frankrike och då man befarade att Tyskland skulle angripa Sverige för att säkra handlingsfrihet i Skandinavien. Tyska förband höll då på att utrymma Finland sedan Sovjetunionen i stillståndsförhandlingarna krävt att tyskarna i Finland skulle drivas ut på mycket kort tid. I Norge fanns därmed ett stort antal stridserfarna divisioner. Då som tidigare var en väg att utnyttja svenskt territorium bland annat för att omgruppera frigjorda förband ner till Frankrike. Dit gick t ex 25. Pansardivisionen som senare förintades på östfronten.

Även nu förekom tankar på svenskt anfall in i Norge för att på så sätt binda tyska förband men också för att hindra förstörelse av norsk egendom.

Samma gällde våren 1945 men nu var Tyskland definitivt slaget. Osäkerheten gällde vad tyskarna skulle ta sig till i Norge. Man hade sett hur de gått fram i Finland även om läget där varit ett helt annat. Nu kapitulerade de tyska förbanden sedan de fått order av amiral Dönitz. Men det fanns tankar inom de tyska förbanden i Norge att inte ge upp så som fallet varit med den baltiska armén.

Den svenska försvarsledningen hade flera alternativ till en insats i Norge allt från en fredlig inmarsch tillsammans med de norska polistrupperna till ett regelrätt anfall med syfte att slå de i Sydnorge grupperade tyska förbanden. Även här avsåg man att utnyttja de norska polistrupperna.

I Värmland fanns nu åter stora truppstyrkor. Befästningsarbetena var fullbordade med stridsställningar in på djupet stödda av milslånga stridsvagnshinder och stormhinder i form av taggträdsstängsel som var 50 meter djupa. Längs vägarna fanns ett stort antal

vägspärrar också i betong vilka via räls kunde dras fram över hela vägbanan och där låsas på olika sätt. I "fredstid" var enbart halva vägbanan spärrad.

Inget svenskt anfall kom till stånd men de norska polisförbanden gick in till stor glädje för alla.

Underrättelsetjänst och kurirverksamhet mm

NORGE (Bild 12)

Sommaren 1940 sattes underrättelsekontoret upp inom Utrikesdepartementet i London och den 1 januari 1941 upprättades **Forsvarsdepartementets etterretningskontor**. I mars 1942 bildades Forsvarets Overkommando II.

Britterna stödde med informationsinhämtning och utbildningen av underrättelsepersonalen. Ett formellt avtal mellan Forsvarets Overkommando och Secret Service upprättades, vilket innebar att man skulle organisera en underrättelsetjänst mot Norge.

XU var Norges avancerade underrättelseorgan.

Norsk underrättelsetjänst i Sverige (Bild 13)

I Stockholm organiserades L-kontoret inledningsvis på Linnégatan av Malcom Munthe, vilket 1942 flyttades till Thorstensongatan. Konsul Tom Nielsen kom senare att överta ledningen. L-kontoret byggde upp agentnät och kurirtrafik mellan Norge och Sverige samt kurirflyg Bromma – London. Verksamheten beordrades från kontoret i London.

STORBRITANNIEN (Bild 14)

Special Operations Executive (SOE) ansvarade för utbildning av motståndsmän i alla krigsdrabbade länder. En norsk underavdelning placerades nu vid SOE.

Chef för den skandinaviska avdelningen blev överste J.S Wilson.

I Stockholm fanns brittiska legationen på Strandvägen 8. Medan MI 6, SOE och Political Warfare Executive fanns samordnat på annan plats.

USA

Office of Strategic Services (OSS)

När USA kom med i kriget organiserades Secret Intelligence (SI) och Special Operations (SO). 1943 bildades en samarbetsorganisation av SO och SOE för Västeuropa med säte i London. SOE kom att handha större delen av Norge medan OSS ansvarade för den norra delen.

På OSS-kontoret i Stockholm fanns gruppen Westfield mission för Nordnorge.

Utländska baser på svenskt territorium godkända av OSS 1944

(Bild 15)

Sepal 1 – Treriksröset, Sepal 2 – Sjangli, Abiskodalen och Sepal 3 – Graddis fjällstuga, Arjeplogområdet.

SEPAL - **GORGON**, var basernas högkvarter vilket upprättades vid östspetsen av Vuskojaure. Etableringen av baserna tillkom efter samverkan med C-byrån. I januari 1945 var baserna operativa och bestod av totalt 80 man.

Baserna stöddes från Luleå genom operation "Where and When".

SVERIGE

Underrättelsetjänst (Bild 16)

I december 1939 sattes G-sektionen (G= gräns) upp. Avsikten var att inhämta information främst i gränsområdet. 1942 omorganiserades försvarsstaben och så även underrättelsetjänsten varvid Centralbyrån (C-byrån) ersatte G-sektionen. I samband med uppbyggnad av C-byrån, så engagerades chefen för Statens Kriminaltekniska Anstalt - SKA, Harry Söderman. C-byrån kom att bistå norska exilregeringen.

När Försvarets Radioanstalt - FRA bildades 1942 utökades informationsutbudet.

Allmänna säkerhetstjänsten

- Övervakade; post-, telegraf-, telefon-, radiotrafiken
- Övervakade personer
- Registrering av nazister
- Registrering och internering av kommunister

Sverige indelat i sju övervakningsområden

Västra övervakningsdistriktet omfattade; Värmlands län, Göteborg- och Bohuslän, Älvsborgs län och Skaraborgs län. Polismästaren i Göteborg var distriktschef.

- Landsfogde (Länspolismästaren) i Värmland var Anders Holmström
- Landsfiskalerna (polischeferna) i gränsområdet kom nu att få en betydande roll. Uppgiften var att inhämta information omfattande flyktingtrafik, svenska nazister, svenska kommunister samt illegal trafik över gränsen.

Värmland (Bild 17)

Hade trettio mil gräns att bevaka samt 18 bilvägar och lika många kärrvägar eller stigar. Området var naturligtvis svårt att övervaka såväl för militära förband, tull som för polisen. Till en början var gränsnära områden förbjudna för utlänningar men senare kom det att utökas till större delen av Värmland.

Värmland var naturligtvis det område som frekventerades flitigt av personer till och från Oslo/Stockholm, dessutom var stora delar av den svenska armén grupperad i Värmland, vilket gjorde det intressant för tyska spioner.

Säkerhetstjänst (några exempel) (Bild 18)

– **Överkonstapel C G Åslund** som fick ta sig an säkerhetsfrågor av olika slag, deltog bland annat i husundersökning hos den kände nazistledaren Furugård i Molkom. En annan nazistledare var Lindholm, när han skulle genomföra riksting i närheten av gränsen så hade Åslund fått kännedom om detta, varvid han hyrde in sig i samma hus och kunde avlyssna mötet. Åslund erhöll kung Haakon VII's frihetskors efter kriget.

– **Berusad furir** sköt skarpt i Charlottenbergs centrum. När det kom fram att han hade medlemskort i Lindholms naziparti så skrev NWT reportern att man betackar sig för sådana landsförsvarare uppe i de ömtåliga gränstrakterna.

– **21 september, 1944**, häktades en norsk tulluppsyningsman och en svensk medborgare anklagade för att ha lämnat upplysningar till tyskarna om svenska befästningsanläggningar.

– **10 januari, 1945**, dömde Jösse häradsrätt en norska, en norrman och en svensk medborgare för spioneri för tysk räkning.

Flyktinglotsar (Bild 19)

Flyktingar och även personer som var efterspanade av Gestapo fick ofta hjälp av flyktinglotsar, som använde sig av vissa iförväg uppgjorda leder (ruter).

En led som utnyttjades flitigt gick över riksgränsen vid Tannsjön i Skillingmark. En annan var i anslutning till Östervallskog. Dessa rutter använde flyktinglotsarna Andreas Ås i Römongsnes och Jacob Snarholt i S Höland.

Exempel på Mottagningsstationer för flyktingar (Bild 20)

Vid gården, Där Väste, i Bön, Skillingmark hade myndigheterna upprättat en station. Landsfiskalen underrättades och flyktingen förhöordes, varefter han rapporterades per telefon till Utrikesdepartementet. Flyktingarna försågs därefter med nödfallsvisering och transporterades till läger i Mellansverige.

Läkarundersökningar utfördes av Provsialläkare Torsten Gardell i Järnskog. Under 1944 undersökte han enbart i Bön 771 personer.

Avlusningsstationer fanns i Charlottenberg, Årjäng och Töcksfors.

NORSK VERKSAMHET I SVERIGE (Bild 21)

Norsk mottagningsstation

På norska legationen i Stockholm fanns en särskild mottagningsstation för registrering och läkarkontroll av flyktingar. Tillsammans med svenska myndigheter främst Socialstyrelsen och folkhushållningskommissionen, fick den norska Legasjonen söka finna sysselsättning åt flyktingarna. De flesta hamnade i skogsarbetsläger, vilket inte alltid var populärt. Stockholm var målet av flera skäl, det främsta skälet var att få åka till England om man blev uttagen. 1943 undersökte den norska exilregeringen på vilka sätt man skulle kunna ta tillvara den militära potential som fanns i Sverige.

Två alternativ gavs:

– överföring av de unga männen till de allierade för militär utbildning

– genomförande av militär grundutbildning i Sverige.

Helseleier

I januari 1943 beslöt norska exilregeringen att den norske läkaren Hans Jacob Ustedt skulle undersöka om det fanns möjlighet att ge norska medborgare någon form av utbildning. Personalkontrollen påbörjades i mars 1943, varefter personen fördes över till helsekontoret där Semb nu var chef. Den 21 juni startades de första Helseleiern, vilka vid årets slut bestod av 40 läger i Mellansverige.

Norsk polisutbildning i Sverige

Den första kontakten togs 1942 i London av exilregeringens justitieminister, Terje Vold, med chefen för Statens Kriminaltekniska Anstalt - SKA, Harry Söderman. Söderman svarade att det utrikespolitiska läget för Sverige samt hänsyn till den tyska dominansen i Europa förhindrade varje självständigt svenskt agerande i denna fråga.

Ytterliggare en kontakt togs innan Söderman lade fram en plan för statsrådet Möller med flera i maj 1943. Det officiella Målet vara: att utbilda norska förhørsledare och kriminalpolisier inför det stundande "oppgjøret". Norsk kontaktman blev advokaten Finn Solberg-Larsen.

Rikspolitikorpset

Sammanfattning: Politikorpset organiserade i åtta kompanier (som svenska fältpolis kompanier) och stod under norska justitsiedepartementet i London.

Reservpolitiet

Under hösten diskuterade Söderman, Semb och Överste Ole Berg vid ambassaden och kom fram till att styrkan inte skulle räcka till vid rensningsaktioner i Norge.

Ett förslag till organisation och utbildning av "RESERVPOLITIET" utarbetades av Söderman och förelades hösten 1943 för svenske statsministern och socialministern.

Utbildningen startade och reservpolitiet organiserades nu i bataljoner, vilka stod under befäl av norske militärspektören överste Ole Berg vid delegationen i Stockholm.

TYSKLAND (Bild 22)

Tysk underrättelsetjänst i Sverige

– Tyska legationen, Hovslagargatan i Stockholm, Kriegsorganisation, Schweden.

Tysk spion med nätverk i Värmland

Hanswolf Gottfried von Herder, alias dr Heller, anländer i augusti 1943 till Oslo via Bergen. Hans första uppgift var att läsa tidningarna från de nordiska länderna framför allt Sverige. I månadsskiftet september/oktober 1943 fick han bege sig på sitt första uppdrag tillsammans med en löjtnant. Resan gick till Hedmark Fylke. Här sammanträffade de med en norrmän. Löjtnanten ville nu ha information om det svenska försvaret. Senare fick von

Herder ansvara för inhämtningen på egen hand vad som rörde militära förhållanden i Sverige. Von Herder kom nu att samarbeta med tysken Otto Kröger alias dr Höjer el Svendsen. Efter uppgifter från Sverige så greps Kröger vid krigsslutet och sattes på Akershus.

Svensk polis griper von Herder

Vid krigsslutet flydde von Herder till Sverige. Han greps av polis och sändes nu som tysk desertör till ett interneringsläger i Södermanland. Överkonstapel CG Åslund fick uppdraget att hämta von Herder för förhör i Värmland. Rättegången inleddes i Arvika 16 juli, 1945 och von Herder nekade under landsfogde Anders Holströms förhör. När Holmström hotade med att utlämna honom som krigsförbrytare så erkände han.

Han utvisades slutligen till Norge, på begäran av den norske rikspolischefen.

Militära anläggningar som avslöjades (Bild 23)

Vassbotten, Håvilsrudshöjda, Klätten, Kärrsbacken, Håvilsrud

Anläggningarna ingick i den gränsnära "EDALINJEN".

ALLAN MANN OCH KURIRTJÄNSTEN (Bild 24)

För att klara jobbet berättade Allan Mann, så var man tvungen att omge sig med goda kontakter. Hotet mot kuriren kom från båda sidor om den svensk-norska gränsen. På svensk sida riskerade kuriren att bli tagen av tull, polis och militär. Tyskvänliga svenskar och norrmän drog sig inte för att ange både norrmän och svenskar. Alla motståndsmän hade falska pass, men det gällde att vara skärpt och kunna svara för denna identitet, vid förhör såväl i Sverige som också Norge.

Allan Man genomförde 52 kuriruppdrag.

Några kontakter

I Värmland hade den norska motståndsrörelsen ett stort antal värmlänningar som sina kontakter. Köpmannen Helmer Sweder och bankkassören Östen Nilsson verkade i Arvika, vilka hjälpte kurirerna med transporter. Arne Nilsson i Alstakan, och även Arnes mor, ställde alltid upp och hjälpte kurirerna.

Norr om Eda låg gården Håkerrudstomta. Familjen Skoglund som bodde där visste allt, som hände på ömse sidor gränsen, vilket var av stor betydelse för kuriren.

Från 1941 och fram till freden 1945 var gården en central för illegalt arbete.

Svenska tullare och gränsuppsyningsmän stödde också den illegala verksamheten, däribland tidigare kuriren vid I 2, gränstullmästare Bror Högfeldt.

INSÄTTANDE AV POLISTRUPPERNA

"Operation "Where and When" (Bild 25)

12 januari, 1945 insattes de första polistrupperna i Nordnorge i samband med att tyskarna drog sig tillbaka. Den amerikanska flygdivision som fanns på Kallax/Luleå under ledning av den norskamerikanske flygöversten Berndt Balchen fick uppdraget.

Allan Mann var nu Balchens underrättelseofficer samt ansvarig för mottagandet av polistrupperna på flygbasen i Luleå. Under perioden januari-april 1945 tjänstgjorde Mann på Finnmarksvidda.

Under perioden januari – april transporterade man två kompanier och en bataljon av reservpolitiet samt ett fältsjukhus till Kirkenäs området. Dessutom transporterades åtskilliga ton med förnödenheter både till människor och djur.

Vid krigsslutet insattes Polistrupperna på bred front bland annat via EDA med ca 3000 man.

EXEMPEL PÅ ALLIERAD VERKSAMHET I SVERIGE (Bild 26)

TVÅ SVENSKAR SOM FICK VARA MED OM FREDEN 1945 (Bild 27)

– Den 7 maj är Söderman i Oslo då övertar han Möllergatan 19, Vikcoriaterasse och Grini. På Grini sade Söderman: "Jag är doktor Söderman." "Jag är från Sverige och är chef för de norska polistrupperna i Sverige. Jag har kommit för att meddela er att Norge är fritt."

– Den 5 maj reste Allan Mann med tåg i Stockholm till Arvika för att anmäla sig i det gamla gänget. Den 8 maj var han åter i Norge.

Överste Berndt Balchen brev till Allan Mann får avsluta berättelsen om en person som betytt oerhört mycket för många och som var en av dem som bidrog till att Norge fick uppleva frigöringsdagen.

Til

vennen allan mann

i Tacknemlig erindring om vor minnen fra Finmark- Nord-Norge og Finland.

Med min hjerteligste takk for din effektive insatts og hurtighet og djervhet. Du var - og er- en soldat, kriger og en god ven. Med min beste ønsken om at alle gode her i livet må komme din vei.

Din ven

Berndt Balchen

Oslo 9 maj 1970

Beredskapsperioden en sammanfattning

Under vintern och våren 1945 begärde den norska utrikesministern Tryggve Lie att Sverige skulle vara berett att ingripa militärt i Norge om tyskarna skulle fortsätta att förhärja Norge eller försvara "Festung Norwegen" vid en övrig tysk kapitulation och att låta tyskarna få veta detta. Den norska regeringens upprepade framställningar avvisades av den svenska regeringen.

Trots denna officiella inställning från den svenska regeringen pågick sedan hösten 1943 utbildning i Sverige av norska polistrupper. Sammanlagt 13 000 norrmän fick sin

grundläggande militära utbildning i Sverige. Övningarna drevs intensivt i flera olika läger i centrala Sydsverige. Officersutbildning med vidareutbildning av norska officerare ägde rum. Sjukvårdsförband sattes upp och tunga vapen började användas. Den 1 – 8 december 1944 ordnades en norsk militärövning i Dalarna under befäl av den norske översten Ole Berg och våren 1945 hölls ytterligare en stor militärövning i Hälsingland. Där deltog 8 000 normän, enligt uppgift den största norska militärövningen sedan 1918.

Dessa polistrupper kunde under senare delen av perioden närmast jämföras med reguljära infanteriförband. De kom senare att utgöra en del av grunden för det nya norska försvar som sattes upp efter kriget.

Om den svenska krigsmakten skulle tvingas ingripa i Norge innebar detta krav på omfattande och långvariga förberedelser. Sådan planering genomfördes våren 1940 och 1941, då risken för ett tyskt angrepp mot Sverige ansågs mycket stor. Denna planering syftade till att skapa förbindelser med en allierad landstigning i Norge och riktade sig framförallt mot Trondheim och Mo i Rana.

Hösten 1942 hade läget förändrats och tyskarna tvingats tunna ut sina förband i Norge. Man ansåg nu att ett anfall in i Norge borde ha sin tyngdpunkt i Värmland och norra Dalsland med målet att ta Oslo i syfte att koordinera angreppet med ett allierat angrepp mot tyskarna i Norge. Planläggningen i norr skulle dock fortsätta.

Denna planering fortsatte under 1943 och eftersom huvudanfallet skulle komma från Värmland gavs det regionala förberedelseansvaret till generalen Rappe som var chef för V. milot och chef i Värmland (**Bild 28**). Planerna prövades under den stora militärövningen i Värmland vårvintern 1943, där Klarälvsdalen fick motsvara Glommalinjen i Norge. Planerna i huvudanfallsriktning Oslo kom att omfatta en armékår om 4 infanteri- divisioner och en division i sekundärriktningen från Bohuslän mot Sarpsborg fram till Femsjön.

I den planering som gjordes på centralt håll i Sverige ansåg man att det skulle vara en fördel om de svenska anfallskilarna kunde innehålla norsk trupp, dels för att undvika stridigheter mellan svenska trupper och den norska civilbefolkningen, dels för att efterhand områden erövrats från tyskarna kunna överlåta ansvaret inom dessa och eventuella upprensaktionsaktioner till normän. Sådana aktioner bedömdes kunna komma att kräva samarbete med den norska lokalbefolkningen. Därför kom också de norska polistrupperna att efterhand alltmer likna reguljära infanteriförband.

Denna bedömning gjordes mot bakgrunden av att det bara var 40 år sedan brödrafolken stått mot varandra med vapen i hand. Det var svårt att bedöma hur den norska civilbefolkningen skulle agera när svenska trupper framryckte i Norge. Kunde man lita på svenskarna?

I övrigt bör det framhållas att samarbetet mellan svenskar och normän på motståndsrörelsenivå var gott. Detta oberoende om det fanns eventuella motsättningar på regeringsnivå. Vi tror dock att om svensk trupp ryckt in i Norge hade den förmodligen mötts av både norsk förståelse och norsk hjälp mot en gemensam fiende.

Denna planläggning var grunden för ett svenskt ingripande i Norge fram till och med krigsslutet och den tyska kapitulationen den 8 maj 1945.

Så vill jag avsluta med några axplock från historien om beredskapstiden. Detta för att belysa att den svenske soldaten i allmänhet och den svenska gränsbefolkningen gjorde allt de kunde för att underlätta situationen i grannlandet.

Den första minnesbilden har jag från min far, som tillhörde det första svenska förbandet i Skillingmark den 22 april 1940. Han tjänstgjorde som soldat och ordonnans vid ett skyttekompani(gevärskompani) vid Värmlands Regementes 1:a bataljon. Kompaniet hade ännu inte fått sin skarpa ammunition och det skulle komma att ta nästan 1 månad innan den kom, så lösa patroner med gevär utan lösskjutningsanordning och skjutavstånd under 30 meter var förutsättningen. Sverige hade skickat nästan all sin ammunition till Finland under vinterkriget.

När kompaniet hade grupperats och tilldelats sina uppgifter anlände en uppgift från bataljonsstaben att skydda prästen i Skillingmark Hilding Malmberg från angrepp från civilbefolkningen. Malmberg hade haft det dåliga omdömet att hissa flaggan och skicka lyckönskningstelegram till Adolf Hitler den 9 april 1940. Hans nazistiska sympatier var väl kända. När kompaniets soldater fått uppgiften att skydda prästen kom en grupp förtroendemän till kompanichefen och meddelade att om inte uppgiften togs bort skulle kompaniet ordervägra. Just en bra start i en situation när tysken stod på andra sidan gränsen och kunde väntas anfalla vilket ögonblick som helst.

Kompanichefen förstod situationen, men ville inte att soldaterna skulle råka ut för krigsrätt för en sak som alla tyckte var riktig. Han föreslog då förtroendemännen att uppgiften skulle ändras så att kompaniet skulle skydda civilbefolkningen från prästen genom att posterna hade sina gevär riktade mot prästgården istället för ut mot befolkningen. Förtroendemännen och kompaniet tyckte att det var en bra lösning och verksamheten kunde fortsätta och försvaret mot tyskarna byggas upp.

Den andra episoden berättar om virkesmätaren Edvardsen som kom med tåg från Oslo till Halden. Han passerade de tyska kontrollerna utan misstankar och fick i Halden kontakt med de lokala hemmafrontsmännen. Gränsområdet mot Sverige var en stängd zon och svårgenomträngbar, vilken bevakades av Gestapo och quislingar. Edvardsen bad om hjälp att i ett viktigt ärende snabbt komma till Sverige.

Han fick veta att det var en gränsbo som just dött och att likbilen skulle gå till gränsbyn i dag. Likbilen stoppades längs vägen mot gränsen av de tyska patrullerna. Dessa bemötte den svartklädde chauffören med tillbörlig vördnad. Ovanpå kistlocket låg Edvardsen, höljd av blomsterkransar med bandtexten "En sista hilsen". Strax före gränsen fick Edvardsen stiga av och möttes av en norsk tullare som förde honom fram till gränsen på dunkla och smala stigar. Där väntade den svenske landsfiskalen som också ingick i den hemliga kedjan. Ingen i kedjan hade en aning om vem Edvardsen i själva verket var. En förutsättning för att under tysk tortyr inte avslöja verksamheten.

Edvardsen var i själva verket oslojuristen Jens Christian Hauge, den av Gestapo jagade hemlige chefen för motståndsrörelsens militära sabotageorganisation Milorg. Den svenske landsfiskalen körde Edvardsen till Håverud där han möttes av en diplomat och en representant Norges exilregering i London för utväxlande av viktiga och brådskande informationer.

"Vi bröt mot både krigslag, andra lagar och neutralitetsförordningar men det skedde med tyst medgivande från högsta ort", sade en svensk landfiskal. "Vår verksamhet var en slags legitim illegalitet".

Så visst utförde Sverige en för Norge betydelsefull insats under beredskapsperioden, vilket även vår ekonomiska satsning visar (**Bild 29**), även om vissa andra åtgärder inte alltid framstod som alldeles ärofulla i vår strävan att undvika krig mot tyskarna på Sveriges territorium. Det historiska perspektivet har ju dock faktiskt förändrat bilden.

Vi värmlänningar är väl medvetna om att även om en gräns har skiljt oss åt och i dag skiljer oss åt har vi under långa tider umgåtts och varit goda vänner utan att bry sig om gränsens existens. Låt oss därför tillsammans hjälpas åt i framtiden, som goda vänner och kamrater.

Därmed herr Forman, mina damer och herrar ber vi att få sluta vårt föredrag och svarar nu gärna på frågor.